

GOŚCIWIT MALINOWSKI

(Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych Uniwersytetu Wrocławskiego)

WANG CHENG DAN

(Xiamen University)

**TURSKO JANA DŁUGOSZA I TULISSEKO (TULISIGE)
„ROCZNIKÓW CHIŃSKICH”, CZYLI „HISTORIA DYNASTII
YUAN” (YUAN SHI) JAKO MOŻLIWE ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW
NAJAZDU MONGOLSKIEGO NA POLSKĘ W 1241 R.**

Na początku VII księgi swoich *Roczników* Jan Długosz (1415–1480) omawia wydarzenia roku 1241, gdy doszło do pierwszego najazdu mongolskiego na Polskę. Po pierwszym rekonesansie w okolice Lublina i Zawichostu, Tatarzy odstawić mieli jeńców na Ruś i pośpiesznie wrócić, by zdobyć Sandomierz. Stamtąd ruszyli przez Wiślicę i Skalbimierz w kierunku Krakowa. W Skalbimierzu jednak ponownie zawrócili. „Już Tatarzy docierali do miasta Połańca, położonego nad rzeką Czarną, i rozkładali się obozem we wsi zwanej Wielkie Tursko (*maior Tursko*), kiedy dopadł ich wojewoda krakowski Włodzimierz z pozostałymi rycerzami krakowskimi, nader jednak nielicznymi, ale zdecydowanymi zwyciężyć lub zginąć, a zaatakowawszy ich zniemacka z największą odwagą, stacza z nimi bitwę. Ale choć Włodzimierz wskutek zaskakującego ataku sprawił wśród Tatarów ogromną rzeź i walczył z nimi bardzo wytrwale, Tatarzy jednak zauważyli w końcu niewielką garstkę jego ludzi. Dodawszy sobie nawzajem otuchy, gromadzą wielki oddział jazdy, przełamują szyki polskie i pokonują Polaków. [...] Mogło wtedy Polakom przyspaść pełne zwycięstwo nad Tatarami, ale kiedy rozbiwszy pierwsze oddziały tatarskie, Polacy zaniedbując walkę, zbyt łąpczywie zabiegali o łupy, utracili chwałę triumfu. Tatarzy choć zobaczyli, że zwycięstwo pozostało przy nich, przerażeni jednak rzezią wielu swoich ludzi, jakby zostali pobici i zwyciężeni, nie mieli odwagi pozostać dłużej w Polsce ani grabić, by ich nie zaatakowało nowe i świeże wojsko. [...] wracają na Ruś i sprowadziwszy większą liczbę wojska dla uzupełnienia tych, którzy padli pod Turskiem, wracają do Polski z wielką wrzawą i zawziętością, by zemścić się na Polakach za zadaną im klęskę”¹.

¹ Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, ks. 7–8: 1241–1289, red. Krystyna Pieradzka, przeł. Julia Mrukówna, Warszawa 2009 (1974), s. 11–12.

Jednak o bitwie pod Turskiem, która rozegrać się miała w połowie lutego 1241 r., nie wspomina przed Janem Długoszem żadne znane nam źródło poza *V katalogiem biskupów krakowskich*, który jest bardzo późny i również może być dziełem samego Długosza. I jeszcze tylko C. de Bridia w *Hystoria Tartarorum* z 1247 r. oraz *Rocznik kapituły krakowskiej* wspominają o jakichś bliżej nieokreślonych kłeskach zadanych w 1241 r. przez Tatarów rycerzom krakowskim i sandomierskim za sprawą próżności i zawiści tychże (C. de Bridia), lub tylko krakowskim, ogarniętym żądzą łupów (*Rocznik*)². Jednak wedle dominującego w polskiej historiografii przekonania ten niedobór innych niż *Roczniki* Jana Długosza polskich źródeł na temat bitwy pod Turskiem równoważyć mają źródła chińskie, ponieważ „bój ten bez większego znaczenia operacyjnego zasługuje jednak na szczególną uwagę, gdyż Mongołowie walczą w nim po raz pierwszy w otwartym polu z kawalerią polską, której odwaga tak ich zafrapowała, że nawet roczniki chińskie rozwodzą się specjalnie nad tym epizodem, któremu dają nazwę bitwy pod Tuli-sseko”³.

Zazwyczaj w historiografii dąży się do precyzyjnego określenia źródła z podaniem pełnej referencji umożliwiającej dotarcie do niego następnym badaczom i samodzielną weryfikację naszych wniosków badawczych. Jednak w przypadku bitwy pod Turskiem polscy historycy zadowalają się, z chlubnym wyjątkiem Jerzego Maronia⁴, ogólnikowym stwierdzeniem „roczniki chińskie”, nie próbując w ogóle dotrzeć do oryginału, a co najwyżej odsyłając do pracy Josepha de Guignes’a z drugiej połowy XVIII w. W tym artykule pragniemy zatem przedstawić okoliczności, w jakich „roczniki chińskie” przedostały się do polskiej historiografii najazdu mongolskiego w 1241 r., przytoczyć oryginalny tekst i polski przekład chińskiego źródła, gdzie mowa o „Tuli-sseko”⁵, oraz przedstawić dotychczasowe próby identyfikacji tego toponimu podejmowane głównie przez rosyjskich badaczy.

* * *

Odkrycie Chin dla Europy dokonało się mniej więcej w I w. n.e., gdy podróżujący morzem (*Periplus Maris Erythraei*) lub lądem (*Maes Titianos*) kupcy dotarli wreszcie do kraju, skąd pochodził jedwab. Było to jednak jedynie odkrycie geograficzne. Kolejne odkrycie nastąpiło w XIII/XIV w., gdy Marco Polo, Giovanni da Montecorvino oraz wielu innych włoskich kupców i misjonarzy pomieszkiwało latami w Państwie Środka pod panowaniem mongolskiej dynastii Yuan (do 1368 r.). To było odkrycie etnograficzne. Kulturowe odkrycie Chin dla świata

² Jerzy Maroń, *Legnica 1241*, Warszawa 1996, s. 92–93.

³ Rtm. dypl. Wacław Zatorski, *Pierwszy najazd Mongołów na Polskę w roku 1240–41*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 9, 1937, s. 208.

⁴ Jerzy Maroń, *Koczownicy i rycerze. Najazd mongolski na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII w.*, Wrocław 2001, s. 112–113.

⁵ W całym artykule stosujemy konsekwentnie przyjętą dziś powszechnie transliterację *pinyin*, jednak w przeszłości istniało wiele systemów zapisu języka chińskiego łacińskim alfabetem, tak że pozostawiamy te dawne formy zapisu w tytułach i cytatach. Zdajemy sobie sprawę, że wymowa znaków chińskich w XIV w. mogła odbiegać od dzisiejszej wymowy mandaryńskiej, nie podejmujemy się jej jednak rekonstruować w tym artykule.

Zachodu, zrozumienie chińskiego języka i pisma, kultury, literatury oraz filozofii jest jednak dopiero dziełem jezuitów, którzy od drugiej połowy XVI w., dążąc do rozpowszechnienia chrześcijaństwa w Chinach metodą akomodacji kulturowej, sami jednocześnie rozpowszechniali dokonania cywilizacji chińskiej w Europie.

Wtedy też jezuici jako pierwsi Europejczycy pochyłili się nad chińską historiografią, dzięki której można było poznać nie tylko przeszłość Państwa Środka, lecz także otrzymać cenne źródła do poznania historii ludów i krajów położonych pomiędzy Europą a Chinami, np. Mongołów. Zachodnioeuropejska historiografia w XV w. przyswoiła sobie ponownie po niemal tysiącletniej przerwie dorobek dziejopisarstwa greckiego, w XVI i XVII w. po raz pierwszy zaczęła korzystać ze źródeł w językach orientalnych – syryjskim, arabskim, hebrajskim, później perskim i tureckim. Wszystko to było jednak dziejopisarstwem zachodniej części Starego Świata, tworzonym przez wyznawców religii Abrahamowych, opartym na wspólnym biblijnym, starotestamentowym rdzeniu Bożej historii. Dlatego też dopiero poznanie bogatej tradycji dziejopisarstwa chińskiego, całkowicie niezależnego od zachodnich historiografii czy to chrześcijańskich, czy to muzułmańskich, dało europejskim historykom, od XVIII w. poczynając, nową, niezwykle perspektywę chronologiczną i znacznie rozszerzyło zakres świata, którego historię można było napisać.

Jednym z pionierów przyswojenia europejskiej historiografii źródeł chińskich był o. Antoine Gaubil SI (1689–1759). W 1722 r. przybył do Pekinu, gdzie pozostał aż do śmierci. W 1741 r. zastąpił o. Dominique’a Parrenina w kierowaniu kolegium mandżurskim, w którym młodzi Mandżurowie uczyli się łaciny, niezbędnej w relacjach dyplomatycznych z Imperium Rosyjskim. W 1739 r. wyszła drukiem w Paryżu książka o. Gaubila pt. *Histoire de Gentchiscan et de toute la dinastie des Mongous ses successeurs, conquérans de la Chine, tirée de l’histoire chinoise, et traduit par le R.P. Gaubil de la Compagnie de Jesus, Missionnaire à Peking*. Dzieje Czyngis-chana i jego następców zaczerpnął o. Gaubil bezpośrednio z *Yuan shi* (元史) „Historii dynastii Yuan (mongolskiej)”, jednego z dzieł oficjalnego kanonu chińskiej historiografii dynastycznej *Ershisi shi* (二十四史) „Dwadzieścia cztery historie”. Ponieważ takie historie dynastyczne spisywano dopiero po upadku danej dynastii i zastąpieniu jej przez kolejną, która otrzymała mandat Niebios, *Yuan shi* powstała na początku panowania kolejnej dynastii Ming w 1370 r., a jej redaktorem był uczony neokonfucjanista imieniem Song Lian (1310–1382).

Wspomina w swym dziele o. Gaubil także o wyprawie zachodniej Batu-chana z lat 1235–1242: „Leur [les Princes Patou, Mengko, & les Généraux Soupoutay, Mangkousar] première expédition fut au Nord de la mèr Caspienne, ou Mengko en personne défit un Prince appelé Patcheman qui fut pris & tué en fuyant dans une de Isles de la mèr Caspienne. Après cette expédition, on alla aux Olosse (Rouss.) on prit la ville de Tullisseko, & on saccagea la Ville de Yelitsan. Dans ces deux Villes on trouva une grande résistance. On ravagea le pays de Yeliepan, on se fit un chemin à travers la montagne Atsaly, on prit le pays de Matchar, & on vainquit par ruse le Roi Kiolien. On arriva à la rivière de Konning, il y eut là un grand combat,

les Mongous y furent battus, Patot & Mengko vouloient se retirer, mais Soupoutay ranima le courage des Princes. La nouvelle de la mort d'Ogotay fit revenir les Princes à Holin. Ce fut sur la fin de l'an 1246 qu'ils furent de retour. Soupoutay mourut peu de temps après âgé de 37 ans, regretté de tous les Princes de la famille Impériale, & surtout des Officiers Mongous qui avoient servi sous lui"⁶. Do tej informacji dodaje o. Gaubil uwagę poza głównym tekstem pracy: „L'histoire marque que l'armée commandée par Sopoutay, Patou & Mengko alla dans un pays dont les peuples ont les yeux bleus & les cheveux blonds. Les jours au solstice d'Été sont très-longes, & à peine y a-t-il de nuit. On sçait que cette armée de Patou, de Mengko, Soupoutay & autres ravagea le Russie, Pologne, Moravie, Bohême, Autriche, Hongrie, & il est difficile de reconnoître les noms de ces différens pays dans ce qu'en dit l'histoire Chinoise d'une manière si concise & si confuse”⁷.

Tak więc o. Gaubil jest pierwszym, który wspomina, że źródła chińskie opisują najazd mongolski na Europę Wschodnią i Środkową, w tym i Polskę, oraz wymienienia nazwę miasta Toulisseko. Francuska parafraza chińskiej kroniki wymienia jednak to miasto w jednoznacznie ruskim kontekście, jako jedno z dwóch tylko miast wspomnianych przy okazji najazdu mongolskich książąt i generałów na Zachód. Podana przez o. Gaubila data zakończenia tej zachodniej wyprawy, rok 1246, jest ewidentnie błędna, co może świadczyć, że nie zaprzętał on sobie głowy krytyką źródła pod kątem chronologii, zamieszczając cały ten passus o zachodniej wyprawie w rozdziale pt. *Toliekona regente*, czyli czasy regencji żony Ugedēja Töregene-katun w latach 1242–1246.

Pracę o. Gaubila wykorzystał jeden z prekursorów francuskiej orientalistyki J. de Guignes (1721–1800), który uchodził za znawcę języka tureckiego i chińskiego. Tego ostatniego uczył się u Étienne'a Fourmonta (1683–1745), który z kolei pobierał lekcje u pierwszego nauczyciela języka chińskiego we Francji, konwertyty Arcadego Huang (1679–1716: 黄嘉略 *Huáng Jiālǜè*). J. de Guignes postanowił wykorzystać swoją znajomość języków orientalnych i napisał obszerną syntezę

⁶ S. 103–104: „Ich [książąt Patou, Mengko i generałów Soupoutaya, Mangkousara] pierwsza wyprawa miała miejsce na północ od Morza Kaspijskiego, gdzie Mengko osobiście pokonał księcia zwanego Patcheman, który został pochwycony i zabity podczas ucieczki na jakiejś wyspie Morza Kaspijskiego. Po tej wyprawie wyruszono na Olosse (Ruś), zdobyto miasto Toulisseko, złupiono miasto Yelitsan. W tych dwóch miastach natrafiono na wielki opór. Spustoszone kraj Yeliepana, przebyto drogę przez góry Atsaly, zdobyto kraj Matchar, pokonano podstępem króla Kioliena. Przybyto nad rzekę Konning, tam stoczono wielką bitwę, Mongołowie zostali pobici, Patot i Mengko chcieli się wycofać, lecz Soupoutay ożywił odwagę książąt. Nowina o śmierci Ogotaya sprawiła, że książęta wrócili do Holin. To było pod koniec 1246 roku, gdy oni wrócili. Soupoutay zmarł niedługo później w wieku 37 lat (sic! – błąd w druku, winno być 73 lat), opłakiwany przez wszystkich książąt z rodziny cesarskiej, a szczególnie przez oficerów mongolskich, którzy pod nim służyli”.

⁷ „Historia zauważa, że armia dowodzona przez Soupoutaya, Patou i Mengko przybyła do kraju, którego mieszkańcy mają niebieskie oczy i jasne włosy. Dni przesilenia letniego są bardzo długie i prawie wcale nie ma nocy. Wiadomo, że ta armia Patou, Mengko, Soupoutaya i innych spustoszyła Rosję, Polskę, Morawy, Czechy, Austrię, Węgry i jest trudno rozpoznać nazwy z tych różnych krajów w tym, co przekazuje chińska historia o charakterze tak zwężłym i tak poplątany”.

dziejów nomadów Wielkiego Stepu pt. *L'Histoire des Huns, des Turcs, des Mogols et autres Tartares*, wydaną w pięciu tomach w latach 1756–1758. Sformułował w niej m.in. teorię, że antyczni Hunowie są tożsami z Xiongnu znanymi ze źródeł chińskich. Praca de Guignes’a została spopularyzowana przez Edwarda Gibbona w jego *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–1789) i jest do dziś cytowana jako źródło wiedzy o ludach koczowniczych. J. de Guignes starał się połączyć dane historiografii zachodniej (łacińsko-greckiej), muzułmańskiej i chińskiej, przy czym w tym ostatnim przypadku, opracowując dzieje Mongołów, w pełni oparł się na pracy o. Gaubila, jak zresztą sam o tym pisze w przypisie do książki XV w trzecim tomie: „J’ai fait particulièrement usage, dans ce Livre & le suivant, de l’Histoire des Mongous, publiée par le Pere Gaubil, un des plus habiles Missionnaires Jésuites que nous ayons à la Chine. Comme il a dépouillé tous les Historiens Chinois, j’ai cru pouvoir m’exempter de ce travail; d’ailleurs je n’aurois pû rien ajouter à celui dont il s’agit”⁸.

Opisując najazd Batu-chana na Polskę, de Guignes wykorzystuje dzieła Macieja Miechowity (1457–1523) *Chronica Polonorum* i Marcina Kromera (1512–1589) *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* oparte na relacji Jana Długosza: „Pendant ce temps-là il [Batou] avoit envoyé son Général Bela (sic!) à la tête d’une armée considérable, pour ravager la Pologne, la Silésie & la Moravie. [...] Władimir, Palatin de Krakovie, plus hardi que Boleslas, se mit à leur poursuite avec peu de soldats, les joignit vers un village nommé Tursko, peu éloigné de Polanecie, auprès de la riviere de Zarna, les attaqua brusquement, & en tua d’abord un grand nombre”⁹. W przypisie do nazwy Tursko dodaje de Guignes: „Les Chinois le nomment Touliseseko (sic!)”.

Nie wiemy, co skłoniło de Guignes’a do utożsamienia tej nazwy odnalezionej u o. Gaubila z polską wsią, ze znanym wyłącznie z Długoszowej tradycji miejscem bitwy z Tatarami. Inni historycy korzystający z dzieła o. Gaubila interpretowali *passus* o Tullisseko w zupełnie odmienny, bliższy o. Gaubilowi sposób, jak np. Michel-Ange-André le Roux des Hautesrayes (1724–1795), który napisał: „Au nord de la mer Caspienne, Mengko défit Patchiman; on prit aux Russes la ville de Tullisseko (Turiko), on saccagea Yélitsan, la ville de Lignitz, le pays de Yéliepan (ou la Pologne); se frayant un chemin par la montagne Atsali, on prit le pays de

⁸ *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux, &c. avant et depuis Jesus-Christ jusqu’a present*; Précédée d’une Introduction contenant des Tables Chronol. & Histor. des Princes qui ont régné dans l’Asie. Ouvrage tiré des livres chinois, & des Manuscrits Orientaux de la Bibliotheque du Roi, tome troisieme, a Paris 1757, s. 2, n. a: „W szczególności korzystałem w tej księdze i w następnych z historii Mongołów opublikowanej przez Ojca Gaubila, jednego z najzręczniejszych misjonarzy jezuickich, których mamy w Chinach. Jako że on rozebrał wszystkie historie chińskie, wierzę, że wolno mi być zwolnionym od tej pracy; poza tym nie mogłem nic dodać do tego, o czym mowa”.

⁹ S. 96: „W tym czasie wysłał [Batou] swego generała Belę (sic!) na czele znacznej armii, by spustoszył Polskę, Śląsk i Morawy. [...] Władimir, wojewoda Krakowa, odważniejszy niż Bolesław, ruszył, by ich ścigać z niewieloma żołnierzami, dopadł ich koło wsi o nazwie Tursko, niedaleko od Polanecie, przy rzece Zarna, zaatakował ich niespodzianie i najpierw zabił wielką liczbę”.

Matchar (la Hongrie). & on vainquit par ruse le roi Kiolien”¹⁰. W tej interpretacji Toulisseko pozostaje miastem na Rusi (nie wiadomo dlaczego pojawia się tu oboczna nazwa Turiko, która nie odpowiada przecież żadnemu miastu w tym kraju), nieoczekiwanie natomiast drugie z miast wspomnianych u o. Gaubila zostaje utożsamione z Legnicą, a kraj Yéliepana z Polską.

Identyfikacje le Roux des Hautesrayes’a wydają się jeszcze nawet bardziej zaspokajając polskie ambicje do bycia zauważonym w „chińskich rocznikach”, nie przyjęły się jednak w naszej rodzimej historiografii. Za to praca de Guignes’a stała się bardzo wpływowa. O utożsamieniu Tullisseko z Turskiem mogli wnet przeczytać także czytelnicy niemieccy w przekładzie Johanna Carla Dähnerta z 1769 r.¹¹

Do polskiej historiografii identyfikację Tursko–Tullisseko przeniósł Adam Naruszewicz (1733–1796) w opublikowanym w latach 1780–1786 dziele zatytułowanym *Historia narodu polskiego*: „Deguignes w historii Huńskiej w Tomie III. powiada, że Chińczycy opisując w dziejach swoich tę Mongołów nawałnicę; zostawili w księgach swoich pamięć Turska, pod imieniem Tullisco”¹². Do rozprzognowania przyczynił się chyba jednak najbardziej Karol Szajnocha (1818–1868): „Mongołowie zwyciężyli powtórnie, lecz poniesiony w tej bitwie cios tak boleśnie dojął zwycięzcom, że smutna pamięć polskiej wsi Tursko zachowała się przez długie lata u synów Złotej Ordy i przeszła nawet w roczniki chińskie, wspominające o stracie Mongołów nad Wisłą pod Tullisseko. Deguignes Hist. Des Huns III 96, «Les Chinois le nomment Tulliseko»”¹³.

¹⁰ Le Roux des Hautesrayes był wydawcą francuskiego przekładu, który sporządził o. Joseph-Anne-Marie de Moyriac de Maill SI (1669–1748), powstałej w 1707 r. na zlecenie cesarza Kangxi mandzurskiej wersji chińskiej historii uniwersalnej *Zizhi Tongjian Gangmu* (資治通鑑綱目) spisanej w XII w. przez neokonfucjanistycznego uczonego Zhu Xu (*Histoire générale de la Chine ou Annales de cet empire; traduites du Tong-kien-kang-mou, par la feu Père Joseph-Anne-Marie de Moyriac de Mailla, Jésuite François, Missionnaire à Pékin*: Publiées par M. l’Abbé Grosier, et dirigées par M. le Roux des Hautesrayes, Conseiller-Lecteur du Roi, Professeur d’Arabe au Collège Royal de France, Interprète de Sa Majesté pour les Langues Orientales, tome neuvieme, A Paris 1779). Przypisy le Roux des Hautesrayes’a są bardzo obszerne, z nich pochodzi przytoczony cytat, będący parafrazą słów o. Gaubila, z dodatkiem kilku powszechnie znanych informacji o najeździe z 1241 r. – s. 224: „Na północ od Morza Kaspijskiego Mengko pokonał Patchimana; zdobyto na Rusach miasto Toulisseko (Turiko), złupiono Yélitsan, miasto Lignitz, kraj Yéliepana (albo Polskę); znaleźli drogę przez góry Atsali, zdobyto kraj Matchar (Węgry), pokonano podstępem króla Kioliena”.

¹¹ Do tego właśnie przekładu: Hn. Deguignes, *Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken, der Mogols und anderer occidentalischen Tartarn, vor und nach Christi Geburt bis auf jetzige Zeiten*. Aus den Chinesischen Büchern und Orientalischen Handschriften der Königl. Bibliothek in Paris verfasst. Aus dem Französischen übersetzt von Johann Carl Dähnert, Dritter Band, Greifswald 1769, odsyła Jerzy Maroń, *Koczownicy i rycerze*, s. 112, przyp. 53, choć np. Zatorski odwołuje się do francuskiego oryginału.

¹² *Historia narodu polskiego* przez Adama Naruszewicza. Wydanie nowe Jana Nep. Bobrowicza, t. 7, w Lipsku 1836, s. 57.

¹³ *Szkice historyczne – Św. Kinga*, wydane po raz pierwszy we Lwowie (1854 – Tulliseko, s. 14), wydanie drugie poprawione (Lwów 1858 – Tullisseko, s. 14), wydanie zbiorowe dzieł (Warszawa 1876, s. 16).

Zaczerpnięta od de Guignes’a identyfikacja weszła dzięki autorytetowi Karola Szajnochy do polskiej historiografii i przez lata nie była w ogóle weryfikowana¹⁴. „Roczniki chińskie” bez próby uściślenia, o jakie to roczniki chodzi, że już o referencji do konkretnej księgi i rozdziału nie wspomnimy, zadomowiły się na kartach wielu prac o najeździe mongolskim z 1241 r. Nie sposób wymienić ich wszystkich, wspomnieć można dla przykładu kilka prac z ostatnich dziesięcioleci: 1) Wacław Korta: „Kroniki chińskie piszą o zaciętości walki pod »Tulisisko«, czyli Turskiem, zaś Długosz dodaje, że mimo zwycięstwa Mongołowie szybko wycofywali się na Wschód”¹⁵; 2) Marek Cetwiński: „O bitwie pod Tulisisko, czyli Turskiem, wzmiankują także kroniki chińskie. Por. W. Zatorski, *op. cit.*, s. 208. [Pierwszy najazd Mongołów na Polskę w roku 1240–1241, »Przegląd Historyczno-Wojskowy« 9 (1937)]”¹⁶; 3) Józef Włodarski: „Zapewne straty po stronie mongolskiej były wysokie, a bitwa zacięta i krwawa, skoro odbiła się echem w dalekich Chinach, gdzie odnotowano ją jako »bardzo ciężką stoczoną pod Tulisiskok«”¹⁷.

Dopiero J. Maroń, jako pierwszy polski historyk, zainteresował się, jaka to konkretnie chińska kronika zawiera wzmiankę o Tulisisko, i udało mu się na podstawie pochodzącej z 1887 r. pracy Emila V. Bretschneidera ustalić, że jest to chińska biografia Sübe’edeja (Subedeja) w kronikach dynastii Yuan¹⁸. Maroń przytacza angielski przekład tego passusu kroniki i całość swych rozważań o bitwie pod Turskiem kończy słowami: „Z powyższych wywodów wynika, że słynna długoszowa bitwa pod Turskiem nie znajduje potwierdzenia w »chińskich kronikach«, do których została wprowadzona przez de Guignes’a z tekstu Długosza, i dlatego winna zniknąć z kampanii 1241 r.”¹⁹.

Wbrew stanowisku Maronia bitwa pod Turskiem nie zniknęła z kampanii 1241 r. Tomisław Giergiel w popularnonaukowym czasopiśmie „Mówią Wieki” tak pisze w 2009 r. w artykule pt. *Tatarzy w Sandomierzu*: „Bitwa była wstrząsem dla Tatarów, a jej echa przechowała wydana na Tajwanie chińska kronika dynastii Juan. Tursko występuje w niej pod zniekształconą nazwą Tulisisko”²⁰.

¹⁴ Cytat z Szajnochy spotykamy np. w wydanej przez Józefa Bohdana Zaleskiego pracy Dionizya Poniatowska, *Odlamek z dziejów Lechii. Bolesław Wstydlivy i Leszek Czarny*, Paryż 1875, s. 70.

¹⁵ Wacław Korta, *Najazd Mongołów na Polskę i jego legnicki epilog*, Katowice 1983, s. 81; tak samo: *idem*, *Najazd Mongołów na Polskę 1241 roku i jego legnicki epilog*, Wrocław 1985 (Acta Universitatis Wratislaviensis No 800, Historia 50), s. 20.

¹⁶ Marek Cetwiński, *Co wiemy o bitwie pod Legnicą?*, Wrocław 1985 (Acta Universitatis Wratislaviensis No 800, Historia 50), s. 77.

¹⁷ Józef Włodarski, *Historia Dżoci syna Czyngis-chana*, Gdańsk 1997, s. 101.

¹⁸ *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources. Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, by Emil Bretschneider, [M.D. Late Physician to the Russian Legation at Peking, Membre Corresp. de l’Institut de France] (Academie des Inscription et Belles Lettres), vol. 1, London 1910.

¹⁹ Maroń, *Koczownicy i rycerze*, s. 113.

²⁰ Tomisław Giergiel, *Tatarzy w Sandomierzu*, „Mówią Wieki”, 2009, 6, s. 32–36. Jako ciekawostkę można podać, że na ten cytat z Giergiela powołuje się angielska wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Tursko, dokonując przy okazji istotnego zniekształcenia: „References to this battle can be found in a Taiwanese chronicle of the Chinese Yuan Dynasty, where Tursko is

Giergiel właściwie określa kronikę jako przedstawiającą dzieje dynastii Yuan, nie wiadomo jednak, dlaczego uważa za istotne odnotowanie faktu, że kronika ta została wydana na Tajwanie. Chodzi mu zapewne o liczące 60 tomów wydanie z Taipei z 1956 r.²¹, chociaż *Yuan shi* była wydawana wielokrotnie drukiem, po raz pierwszy jeszcze w czasach dynastii Ming w latach 1528–1608, jednak żadne z tych wydań nie spełnia wymogów stawianych dziś wydaniom krytycznym²². Ignoruje natomiast Giergiel postulat Maronia, by wykreślić bitwę pod Turskiem z historii.

* * *

Zanim poprzemy lub odrzucimy postulat Maronia, przyjrzyjmy się oryginalnemu tekstowi chińskiego źródła. Konieczne jest też, aby w kilku słowach przedstawić jego specyfikę, gdyż chińska historiografia dynastyczna pod wieloma względami jest odmienna od europejskiej. Jej podstawową zasadą jest to, że historię danej dynastii spisuje się dopiero za rządów kolejnej dynastii. Nieraz trzeba było więc czekać wiele lat na powstanie takiej historii. Przykładowo historii dynastii Liao rządzącej w latach 907–1125 (*Liao shi*), dynastii Jin 1115–1234 (*Jin shi*) i dynastii Song 960–1279 (*Song shi*) zostały skompilowane dopiero w latach 1343–1345 przez zespół uczonych pod kierunkiem merkickiego historyka Tuotuo (mong. Toqtoğa) na zlecenie ostatniego cesarza mongolskiej dynastii Yuan Toghon Temüra (chin. Huizong), panującego w latach 1320–1370. Ostatnie lata cesarz ten spędził w rodzimej Mongolii, gdyż w 1368 r. chińscy rebelianci pod wodzą Zhu Yaunzhang'a zajęli Pekin (Dadu), gdzie zwycięski wódz ogłosił, jako nowy cesarz o imieniu Hongwu, początek nowej dynastii Ming. Hongwu przyjął tytuł cesarza w styczniu, Pekin, stolicę mongolskiej dynastii, zajęto we wrześniu. A już w marcu następnego, 1369 r. Hongwu nakazał przygotowanie historii dynastii Yuan, mimo że jej cesarz wciąż żył, a lojalni wobec niego namiestnicy wciąż sprawowali władzę w różnych prowincjach Chin (dopiero w 1381 r. ostatnia z nich, Yunnan, uznała władzę Mingów). Pierwsza wersja *Yuan shi* była gotowa już na wrzesień 1369 r., w pierwszą rocznicę zajęcia Pekinu. Liczyła ona 159 rozdziałów. Cesarz Hongwu uznał ją jednak za niepełną i niezadowalającą, polecając kontynuowanie prac. Ostateczna wersja, zaakceptowana w lipcu 1370 r., składa się z 210 rozdziałów i nosi piętno pośpiechu, w jakim powstawała, bezrefleksyjnego kompilowania i przedagowywania materiałów historycznych. Co więcej, wiele z tych materiałów zostało pośpiesznie przełożonych z języka mongolskiego na chiński. Żadna inna historia dynastyczna nie powstawała w tak ekspresowym tempie, na co wpłynęły

spelled *Tulisseko*". Mamy w tym przypadku już nawet nie kronikę wydaną na Tajwanie, lecz wręcz tajwańską kronikę.

²¹ *Yuan shi* : 210 juan / [Song Lian, Wang Yi deng xiu]. [Taipei Shi]: Er shi wu shi bian kan guan, Minguo 45 [1956]. 元史：二百十卷 / [宋濂, 王禕等修]. [台北市]：二十五史編刊館，民國45 [1956].

²² Za najlepszą uchodzi dziś opublikowana w 1976 r. w Pekinie 15-tomowa edycja, licząca łącznie 4676 stron: *Yuan shi* : [210 juan] / Song Lian deng zhuan. Beijing : Zhonghua shu ju : Xin hua shu dian Beijing fa xing suo fa xing, 1976. 元史：[210卷] / 宋濂等撰. 北京：中華書局：新華書店北京發行所發行, 1976.

oczywiście względy polityczne, cesarz Hongwu bowiem poprzez opublikowanie dziejów dynastii Yuan chciał, by do powszechnej świadomości dotarło, że czas tej dynastii się dopełnił i nie ma ona żadnych szans powrotu do władzy.

Yuan shi składa się, jak już wspomniano, z 210 rozdziałów noszących chińską nazwę *juan* (卷). Sima Qian (ok. 145–86 p.n.e.), autor *Shi ji* („Zapisków historyka”), pierwszej z 24 kanonicznych historii dynastycznych, podzielił ją na pięć części: *Benji* („Podstawowe roczniki”), zawierające biografie cesarzy, *Biao* („Tablice genealogiczne”), *Shu* („Traktaty”), *Shijia* („Dziedziczne domy”), biografie feudałów, *Liezhuan* („Biografie wedle klas”), zawierające życiorysy różnych wyróżniających się *in plus*, ale także *in minus* osobistości. Taki lub podobny schemat dyspozycji materiału historycznego przyjęły wszystkie późniejsze dzieła wchodzące w skład kanonu historii dynastycznych. Tak więc pierwsze 47 rozdziałów *Yuan shi* to *Benji* – biografie 13 cesarzy, mongolskich chanów od Czyngis-chana do Toghon Temüra. Następna część, którą stanowią rozdziały 48–105, to *Zhi* („Traktaty”), odpowiednik *Shu* u Simy Qiana, przedstawiające takie zagadnienia, jak: astronomia, „pięć żywiołów”, czyli meteorologia, kalendarz, geografia, „rzeki i kanały”, czyli irygacja, „powozy i szaty”, „wybór i nominacja”, czyli o mianowaniu urzędników, „stu urzędników”, czyli o administracji imperium, „żywność i pieniądze”, czyli o systemie podatkowym, armia i prawo karne. Najkrótszą część *Yuan shi* stanowią *Biao*, rozdziały 106–113, zawierające tablice genealogiczne rodu Czyngisydów i innych ważnych rodzin. Całości dopełniają *Liezhuan*, rozdziały 114–210, czyli biografie różnych ludzi pogrupowanych w takie klasy, jak: cesarszowe, księżęta cesarskiego rodu, eunuchowie, godni pochwały urzędnicy, podstępni urzędnicy, urzędnicy buntownicy, urzędnicy zdrajcy, uczeni, wróżbici i magicy itd.

W tej części *Yuan shi* mieszczą się także biografie wybitnych wodzów mongolskich, jak Subedej (速不台 Subutai 1175–1248). W poświęconym mu rozdziale 121 znajduje się wzmianka o miejscowości, którą de Guignes uznał za Tursko:

Juan 121

辛丑，太宗命諸王拔都等討兀魯思部主也烈班，為其所敗，圍禿里思哥城，不克。拔都奏遣速不台戰，速不台選哈必赤軍怯伶口等五十人赴之，一戰獲也烈班。進攻禿里思哥城，三日克之，盡取兀魯思所部而還。經哈喇里山，攻馬札兒部主怯伶。

„[rok] *xīn chǒu* [metal-wół 13 II 1241–1 II 1242]: Tàizōng (Ögedei chan) rozkazał *zhūwáng*’owi Batu i innym wysłać ekspedycję przeciw plemienia Wùlǔsī (Ruś) władcy [imieniem] Yělièbān; im [wojskom mongolskim] zadano porażkę, okrążyć miasta Tūlǐsīgē nie mogli. Batu raportował, by posłać Subedeja na wojnę; Subedej wybrał armię z *hābìchì*, z *qièliánkǒu* i innych, pięćdziesięciu ludzi podążyło za nim; w jednej bitwie złapał Yělièbān’a. Rusza do ataku na miasto Tūlǐsīgē; trzy dni i zdobywa je; w końcu bierze z Wùlǔsī to wojsko i wraca. Przechodzi przez góry Hāzǎlǐ; atakuje plemienia Mǎzhāer (Węgrzy) władcę Qièlián’a”.

Już o. Gaubil męczył się z językiem chińskiej historiografii, który uznał za niezwykle „zwięzły i poplątany”. Zamieszczony powyżej tekst komplikuje jeszcze po-

jawienie się nazw własnych, których pierwotne mongolskie brzmienie próbowano oddać chińskimi znakami. Powoduje to, że tekstu chińskiego w stopniu niespotykanym przy tekstach źródłowych w innych językach nie sposób po prostu przetłumaczyć bez jednoczesnej interpretacji rzeczowej i przyczynowo-skutkowej. Dlatego też zanim przejdziemy do dalszej części wywodu, niezbędne jest zamieszczenie kilku uwag objaśniających przyjęte przez nas rozwiązania interpretacyjne.

Uwagi:

诸王 (zhūwáng) – dosł. „wszyscy królowie”, chiński odpowiednik mongolskiego tytułu oznaczającego „[zwierzchnik] wszystkich chanów”.

兀鲁思 (Wùlǔsī) – transkrypcja mongolskiego etnonimu *Urus* (Ruś) na język chiński, *Yuan shi* 018, 019, 020, 028, 029, 030, 032, 038, 039, 121, 122, 175, 207.

也烈班 (Yělièbān) – imię pana, wodza (主 zhǔ) ludu Wùlǔsī, tylko tu w *Yuan shi* 121, zapisane w nieco inny sposób jeszcze w 122. Wyrazy w *Yuan shi* zaczynające się od 也烈 to jedynie ten i w 003 也烈贊 Yělièzàn.

秃里思哥 (Tūlǐsīgē) – ufortyfikowane miasto (城 chéng) wymienione pod tą nazwą tylko w *Yuan shi* 121.

为其所败 (wéi qí suǒ bài) – tłumaczymy jako „im [wojskom mongolskim] zadano porażkę” i skutkiem tego nie były w stanie okrążyć, otoczyć oblężeniem (围 wéi) miasta Tūlǐsīgē. Rosyjski badacz Roman Chrapaczewski rozumie to nieco inaczej: „Ему [Е-ле-бань] было нанесено поражение, город Ту-ли-сы-гэ был окружен, но не взят”²³. Czyli to Yělièbān został pokonany, jednak mimo okrążenia miasta nie można było go zdobyć. Bretschneider w angielskiej parafrazie tego miejsca w ogóle pomija kwestię poniesionej przez którąś ze stron klęski²⁴.

Hābìchì (哈必赤) i qièliánkǒu (怯怜口) – Chrapaczewski uważa, że jest to transkrypcja dwóch terminów mongolskich: *xabcigur* „podwładny, znajdujący się pod feudalną zwierzchnością” i *gerun ko’ud* „rodzaj ludzi zależnych feudalnie od mongolskich nojonów”.

五十人赴之 (wǔshí rén fù zhī) – „pięćdziesięciu ludzi podążyło za nim”. Zgodnie z interpretacją Chrapaczewskiego oznacza to, że co pięćdziesiąty człowiek z tych grup społecznych został zmobilizowany: [из числа которых], каждый пятидесятый человек последовал за ним.

哈咂里 (Hāzālǐ) – najpewniej przełęcz zwana Tucholską lub Werecką w Karpatach (Bieszczady Wschodnie).

²³ Роман Храпачевский, *Загадочная война Субэдэя с русскими*, 2003, <http://rutenica.narod.ru/torchesk.html> (dostęp: 20 IX 2015); *idem*, *Золотая Орда в источниках*, том 3: *Китайские и монгольские источники*, Москва 2009.

²⁴ Por. *Medieval Researches*, s. 320: „in the year 1241 the emperor Ogotai ordered Batu and the other princes to attack *Ye-li-ban*, king of the *Wu-lu-sz'* (Russians). They then proceeded to invest the city of *T'u-li-sze-k'o*, which for a long time could not be taken; but when *Ye-li-ban* had been made prisoner, the city was taken by assault. After this the Russians all surrendered, and the army returned”.

马札儿 (Mǎzhá'er) – Węgrzy, *Yuan shi* 027, 031, 038, 039, 040, 041, 051, 100, 121, 122, 138, 140.

怯怜 (Qièlián) – imię pana, wodza (主 zhǔ) ludu Mǎzhá'er, powszechnie uważa się, że jest to zniekształcone węg. *király* „król”.

Przetłumaczony powyżej i poddany wstępnej interpretacji rzeczowej i przyczynowo-skutkowej fragment stwarza wielkie problemy z interpretacją historyczną. Po pierwsze, w roku *xīn chǒu* (luty 1241–luty 1242), tuż przed uderzeniem na Węgry, Mongołowie nie prowadzili już żadnych działań zbrojnych na Rusi (Wūlǔsī). Po drugie, nie wiadomo, kim miałyby być tamtejszy władca o imieniu Yēlièbān. Po trzecie, nie wiadomo, jakie miasto kryje się pod nazwą Tūlǐsīgē.

Historycy rosyjscy, którzy z *Yuan shi* zapoznali się niezależnie od francuskich historiografów z XVIII w., dzięki działalności badawczej i tłumaczeniowej archimandryty Iakinfa (Nikity Biczurina, 1777–1853)²⁵, zwierzchnika misji prawosławnej w Pekinie, aby rozwikłać tę zagadkę, zakładają, że pracujący w pośpiechu redaktorzy *Yuan shi* po prostu pomylili rok i opisane wydarzenia należy odnieść do nieco wcześniejszej fazy zachodniego pochodu Batu, czyli lat 1237–1238. W takiej sytuacji Yēlièbān byłoby zniekształconym zapisem imienia Jerzy (Γεωργίου), które nosili podówczas: wielki książę riazański Jerzy Igorowicz, który zginął podczas ostatecznego szturmego Mongołów na miasto 21 XII 1237 r., książę muromski Jerzy Dawidowicz, poległy podczas obrony ziemi riazańskiej pod koniec 1237 r., oraz wielki książę włodzimierski Jerzy II Wsiewołodowicz, poległy 4 III 1238 r. w bitwie nad rzeką Sitą. Rozstrzygające znaczenie, o którego z nich miałyby chodzić, dałaby interpretacja nazwy miasta (stolicy?) władztwa Yēlièbān’a. Rianzań Mongołowie zdobyli już po niecałym tygodniu oblężenia (16–21 XII 1237), wydaje się więc mało prawdopodobne, by *Yuan shi* chodziło o to miasto i książąt poległych pod koniec 1237 r. Z największym oporem zetknęli się Mongołowie w Kozielsku, który pod wodzą lokalnego księcia Wasyla bronił się aż przez siedem tygodni – od końca marca do połowy maja 1238 r. Nic więc dziwnego, że wielu historyków uważa, że miasto Tūlǐsīgē z cytowanego passusu *Yuan shi* to właśnie Kozielsk, którego długotrwała obrona uniemożliwiła Batu dotarcie do północnej Rusi przed wiosennymi roztopami. Problem jednak w tym, że brzmienie nazwy miasta – Kozielsk – podobnie jak i Rianzań, w najmniejszym stopniu, założywszy nawet rozmaite zniekształcenia w przekazie z języka mongolskiego na chiński, nie przypomina brzmieniowo Tūlǐsīgē. Bardzo podobnie brzmi natomiast Torżok, nazwa innego miasta zdobytego wiosną 1238 r. przez Mongołów. Język chiński nie rozróżnia fonemów „r” i „l”, szczelinowe „ż” i „s” są zbliżone artykulacyjnie, a różnica między „k” a „g” jest nieraz ledwie wyczuwalna, o czym świadczą choćby inne możliwe formy Tūlǐsīgē transkrypcji tych znaków na alfabet łaciński, jako np. Tu-li-sse-ko. Co prawda Torżok bronił się tylko 12 dni, jednak został zdobyty 5 III

²⁵ Jest on m.in. autorem przekładu pierwszych kilku rozdziałów *Yuan shi* na język rosyjski: *Исторія первыхъ четырехъ хановъ изъ дома Чингисова*. Переведено съ Китайскаго Монахомъ Іакинѣомъ – СПб., 1829.

1238 r., a więc dzień po śmierci Jerzego Wsiewołodowicza, który zarazem był też najpotężniejszym władcą ze wszystkich ówczesnych ruskich Jerzych. Pamięć zatem o zdobyciu Torzka i pokonaniu księcia Jerzego mogłaby hipotetycznie zostać zachowana i odnotowana w mongolskich źródłach i stąd trafić do *Yuan shi*. Wystarczy przyjąć, że pracujący w pośpiechu redaktorzy chińskiej kroniki dynastycznej pomylili datę tego wydarzenia i zamiast 1241/1242 powinniśmy mieć rok 1238.

Kompilowanie i redagowanie *Yuan shi* rzeczywiście odbywało się w wielkim pośpiechu, czego dowodem jest m.in. zdublowanie biografii Subedeja. Otóż w kolejnym rozdziale 122 ponownie zamieszczono życiorys tego najwybitniejszego chyba mongolskiego wodza, chociaż zawiera ten sam życiorys poprzedni rozdział 121. Co ciekawe, mamy w tym drugim życiorysie opisane ponownie te same wydarzenia sprzed wyprawy na Węgry:

Juan 122

十三年，讨兀鲁思部主野力班，禽之。攻马札部，与其酋怯怜战渾宁河，[...]

13. rok [panowania Ugedeja 1241] idzie [Subedej] z ekspedycją przeciw plemieniu Wülüsī (Ruś) władcy [imieniem] Yēlibān; chwytą go. Atakuje plemię Mǎzhá, przeciw niemu Qièlián walczy nad rzeką Huōníng.

Uwagi:

野力班 (Yēlibān) – inna wersja imienia 也烈班 (Yēlièbān), występuje tylko tu w *Yuan shi* 122.

马札 (Mǎzhá) – skrócona wersja zapisu Mǎzháer.

渾宁 (Huōníng) – możliwy jest też odczyt Kuòníng.

Tekst jest tu o wiele krótszy, pominięto jakiegokolwiek odniesienia do Tūlīsīgē, jednak imię władcy, choć zapisane różnymi znakami, brzmi podobnie. Co najważniejsze, mamy tu jednak potwierdzenie, że chińscy redaktorzy nie pomylili daty zawartej w mongolskim źródle. Występuje tu ten sam rok 1241, tylko że wyrażony nie w systemie 60-letniego cyklu *jiazi*, lecz wedle lat panowania chana. Widać zatem, że te dwie zapiski są od siebie niezależne i Tūlīsīgē, z pierwszej z nich, nie może być Torżkiem, gdyż w 1241 r. to miasto leżało już w gruzach. A ponadto jest zbyt daleko położone na północ, by bezpośrednio od informacji o jego zdobyciu przejść do mongolskiej przeprawy przez karpackie przełęcze w stronę Węgier.

Próby rozwiązania tej kwestii podjął się Chrapaczewski, który w niezwykle erudycyjny sposób dowodzi, że w *Yuan shi* zachowało się wspomnienie zorganizowanej pod koniec 1240 r. wyprawy Batu i Subedeja przeciw Torkom, półkoczownikemu plemieniu Czarnych Kłobuków, osiedlonych przez władców ruskich na Porosiu, czyli nad rzeką Roś na Kijowszczyźnie, jako straż i zaporę przed innymi koczownikami. Głównymi grodami Torków były Torczesk i Jurjew, i to właśnie nazwy tych miast mają się kryć za chińskimi Tūlīsīgē i Yēlièbān, w tym ostatnim przypadku nazwa miasta byłaby błędnie zinterpretowana przez chińskich redaktorów *Yuan shi* jako imię władcy.

Pewnych przesłanek, że taki błąd mógł się im przydarzyć, dostarcza jeszcze jeden passus o zachodniej wyprawie Batu z *Yuan shi*, tym razem znajdujący się w cesarskiej biografii wielkiego chana Möngkego:

Juan 3

复与诸王拔都征斡罗思部，至也烈赞城，躬自搏战，破之。

I znów z *zhūwáng*’iem Batu wyprawia się [Möngke] na plemię Wòluōsī (Ruś), do miasta Yělièzàn, osobiście sam walczy w bitwie, niszczy je.

Uwagi:

斡罗思 (Wòluōsī) – wersja etnonimu 兀鲁思 (Wùlǔsī) Urus (Ruś), występuje w *Yuan shi* 003, 017, 018, 022, 027, 029, 034, 035, 036, 061, 063, 099, 120, 121, 122, 123, 124, 132, 138, 142, 145.

也烈赞 (Yělièzàn) – nazwa miasta na Rusi, tradycyjnie identyfikowane ze Starą Riazanią, pierwsze dwa znaki przypominają zapis 也烈班 (Yělièbān) imienia wodza Rusów, nazwa tylko w *Yuan shi* 003.

Celem przytoczonego zdania jest podkreślenie dzielności przyszłego wielkiego chana Möngkego podczas wyprawy Batu-chana. Powszechnie przyjmuje się, że Yělièzàn to zniekształcona nazwa miasta Riazan, które jako pierwsze z ruskich miast padło łupem Mongołów, jeszcze w 1237 r. Wzmianka ta jest niedatowana, nie można więc wykluczyć słuszności takiej interpretacji. Zastanawia jednak, że wyraz Riazan zapisano trzema znakami 也烈赞, z których pierwsze dwa są identyczne ze znakami w imieniu władcy (czy też niech będzie, że w nazwie miasta, jak chce Chrapaczewski) – Jerzy (Jurij)/Juriew 也烈班. A przecież nagłos wyrazów Riazan–Gieorgij/Jurij – jest całkowicie odmienny.

Wydaje się więc, że przy obecnym stanie wiedzy, wobec braku krytycznej edycji kroniki *Yuan shi*, nie sposób jednoznacznie rozstrzygnąć, kto i co kryje się pod nazwami Tūlīsīgē i Yělièbān. Można jednak odrzucić z całą pewnością identyfikację Tūlīsīgē z małopolskim Turskiem. Po pierwsze, Tūlīsīgē wspominane jest w jednoznacznie ruskim kontekście, a Mongołowie, jak powiemy za chwilę, mieli świadomość odrębności Polski i Rusi. Po drugie, Tūlīsīgē miało być miastem obwarowanym. Co prawda w kontekście chińskim znak (城 chéng), którym je scharakteryzowano, mógłby się odnosić także do dużej, otoczonej murem wsi, jednak Tursko w żaden sposób nie było grodem, nie ma też mowy u Długosza o jakimkolwiek oblężeniu, lecz tylko o bitwie, która rozegrała się w jego pobliżu. Po trzecie, przypomnienie Tūlīsīgē i Yělièbān w życiorysie Subedeja, nawet jeśli nie do końca dające się zinterpretować geograficznie i historycznie, jest oczywiste w strukturze tekstu. Jest to przykład na wyjątkowe talenty militarne tego wodza, który potrafi zorganizować z powodzeniem kampanię w tych warunkach i przeciw temu przeciwnikowi, wobec których sam Batu-chan okazał się bezradny. Nie wiemy natomiast nic o pobycie i Batu, i Subedeja na ziemiach polskich.

Jedyna prawdopodobna wzmianka o Polsce w kronice *Yuan shi* wydaje się znajdować w tym samym rozdziale 121, w którym mowa o Tūlīsīgē. Znajduje

się jednak nie w życiorysie Subedeja, lecz jego syna Urianhadaja (1201–1272 Wùliánghétái).

Juan 121

兀良合台，[...]。继从诸王拔都征钦察、兀鲁思、阿速、孛烈兒诸部。丙午，又从拔都讨孛烈兒乃、捏迷思部，平之。

„Urianhadaĵ [...] Dalej podążał za *zhuwang*’iem Batu w ekspedycji na plemiona Qīnchá (Kipczaków), Wùlǔsī (Rusów), Āsù (Jasów), Bèilièr. [rok] Bīngwǔ [ogień-koń 1246] także podąża [Urianhadaĵ] za Batu w ekspedycji na Bèilièr właśnie, Niēmísī plemię, pacyfikuje ich”.

Etnonim 孛烈兒 (Bèilièr) pojawia się tylko w *Yuan shi* 122 dwukrotnie. Za pierwszym razem oznacza jeden z czterech ludów, na który wyruszył się Batu. Obecności syna Subedeja nie da się precyzyjnie datować, kontekst może wskazywać, że dotyczy początku zachodniej wyprawy, lat 1236–1237, możliwe więc, iż chodzi tu wyłącznie o ludy wschodniej Europy – Kipczaków-Połowców, Rusów, Jasów-Alanów, a w ostatnim przypadku można otrzymać wyraz *Bulghar*, odnoszący się do mieszkańców kraju nad Wołgą, którzy byli pierwszą ofiarą najazdu Batu-chana w 1236 r. Gdy po raz drugi mowa o 孛烈兒 (Bèilièr), wymienieni są oni wespół z plemieniem 捏迷思 (Niēmísī). Przyjmuje się, że ten etnonim przekazuje słowiańską nazwę ich zachodniego sąsiada, stąd też można przypuszczać, że tym razem chodzi jednak o Polskę. Wątpliwości może wzbudzać natomiast data, gdyż w 1246 r. nie miały miejsca żadne walki Polaków i Niemców z Mongołami. Jeśli rosyjscy badacze próbujący w Tūlǐsīgē dopatrzeć się Kozielska lub Torzka dopuszczają możliwość błędnego datowania wydarzeń w *Yuan shi*, to możliwe, że i ta data jest pomyłona. Jeśli jednak stać będziemy mocno na stanowisku dokładności dat z *Yuan shi*, wtedy niestety przyjdzie nam zrezygnować z interpretacji tego passusu jako wzmianki o Polsce i Niemczech i wzorem rosyjskich badaczy trzeba będzie przyznać, że chodzi tu znów o Bułgarów wołżańskich i Czeremisów.

O niedokładności i niedoskonałości *Yuan shi* przekonani byli także chińscy uczeni. Stąd też Hong Jun (洪钧 1839–1893), ambasador dynastii Qing w Niemczech, Rosji, Holandii i Austrii w latach 1887–1890, który podczas swej misji dyplomatycznej w Europie jako pierwszy chiński badacz zbierał zachodnie materiały historyczne, napisał na ich podstawie *Uzupełnienie do „Yuan shi” z przekładów* (元史译文补证 *Yuan shi yi wen zheng bu*), wydane pośmiertnie w 1897 r.²⁶ W rozdziale 5, będącym uzupełnionym życiorysem Batu-chana (拔都补传), Hong Jun opisuje wydarzenia roku 1238:

十年戊戌（1238）春，破物拉的迷尔（城）……转而西南，一军攻廓在尔斯科城，瓦夕里坚守不能克，戕蒙古军数千人。拔都令合丹不里往助，阅两月始克，屠城……获瓦西里，投血渠中淹毙。

„Na wiosnę roku 1238, zniszczono Wùlādemiěr (miasto) ... pomaszerowano na południowy zachód, jedna armia atakuje Kuòzàiěrsīkē miasto, Wǎxīlǐ czynił mia-

²⁶ Zob. Liu Yingsheng, *A century of Chinese research on Islamic Central Asia history in retrospect*, „Cahiers d’Asie centrale”, 9, 2001: études karakhanides, s. 116.

sto niezdobytych, zabijając tysiące mongolskich żołnierzy. Batu rozkazał Hédān i Būlī iść na pomoc. Ponad dwa miesiące później zostało zdobyte i zmasakrowane ... złapano Wǎxīlī, krew martwego napełniła kanał powodziowy”.

Hédān to Kadan, syn chana Ögedeja, walczący później pod Legnicą, Būlī to Buri, wnuk Czagataja, Wūlādemiēr to Włodzimierz nad Kłazmą, Kuòzàiersīkē – Kozielsk, a Wǎxīlī – jego księżę Wasyl. Zapisywanie nazw własnych znakami chińskiego pisma nie było w XIX stuleciu wcale prostsze niż w czasach komponowania *Yuan shi*. Hong Jun w pełni przyjmuje dominującą wśród ówczesnych europejskich badaczy opinię, że Tūlīsīgē z życiorysu Subedeja to właśnie Kozielsk, czemu daje wyraz w przypisie do przytoczonego powyżej zdania:

案：秃里思哥即廓在尔斯科，也烈班即攸利第二王。俄史谓锡第河之战蒙古军亦受创，或系先败后胜。蒙古当日攻俄罗斯各城，无如廓在尔斯科之难下者，故曰为卯危八里克，犹言恶城。传归功速不台。西书谓合丹不理来助而下，说异。然是役在太宗十年戊戌（1238）至辛丑（1241）岁，俄部早已全定，大军皆在马札儿。传之误一也……以此推之，速不台传讹误多矣。

„Adnotacja: Tūlīsīgē (秃里思哥) to jest Kozielsk (Kuòzàiersīkē), Yělièbān to jest Jerzy (Yōuli) II, król. Rosyjska historia o bitwie nad rzeką Sitą (Xīdi). Najpierw mongolskie siły zostały pokonane, potem odniosły zwycięstwo nad wojskami rosyjskimi. Wśród mongolskich ataków na Rosję bitwa o Kozielsk była najtrudniejsza. Dlatego miasto to zwie się Mǎowēibālikè, czyli szkodliwe miasto, w biografii przydzielonej Subedejowi. Zachodnie przekazy różnią się od *Yuan shi*. A mianowicie. Bitwę przeniesiono z 1238 do 1241. W tym czasie jednakże Rosja była już zdobyta, wojska szły na Węgry. To więc jest oczywiście błąd ... z tego można wnioskować, że biografia Subedeja jest pełna błędów”.

W swym dziele historycznym Hong Jun korzysta przede wszystkim z pracy niejakiego 华而甫 Huáérǔ, czyli niemieckiego badacza Ottona Wolffa²⁷. To dzięki niemu wspomina także wydarzenia z terenu Polski:

十二年辛丑（1541）春，战于夕特罗物城（西1541年月3月18日），皆败溃。克拉克酋波勒司拉弗哀遁土拉斯城，遂焚克拉克，进取低贝尔，其酋米夕司拉不能御，北遁勒基逆赤，合于其兄亨力希军……亨力希集众三万于勒基逆赤，第一军为日耳曼人。亨力希中矛坠骑被杀，割首悬竿以示众。

„Na wiosnę roku 1541 (sic! – błąd w druku), wojna w mieście Xītèluōwù (18 marca 1541), pokonane i spalone. Wódz Kèlākè [imieniem] Bōlēsīlāfú Wstydlivy ucieka do miasta Tūlāsī, następnie spalone Kèlākè, atak na Dībèi’ěr, jego wódz Míxīsīlā nie może stawić oporu, na północ ucieka do Lēijīmìchì, dołącza do

²⁷ W pracy *Geschichte der Mongolen oder Tataren: besonders ihres vordringens nach Europa, so wie ihrer Eroberung und Einfälle in diesem Welttheile*, Breslau 1872, pisze on (s. 146–147): „Selbst die Chinesen, Gaubil p. 104, erwähnen, daß die Tataren bei ihrem Feldzuge gegen die Olosse, d.i. Russen, vor den beiden Städten Tulisiseko, d.i. Koselsk und Yelitsan, d.i. Rjasan, grossen Widerstand gefunden”. Liu Yingsheng (2001) podaje jednak, że głównym źródłem dla Hong Juna była praca Henry’ego H. Howortha, *History of Mongols*, vol. 1–3, London 1876–1888. Nie ma w tym sprzeczności, gdyż sam Howorth obficie korzysta z Wolffa. O najeździe mongolskim na Polskę pisze Howorth w t. 1, s. 142–145.

armii swego brata Hēnglǐxī. ... Hēnglǐxī zbiera 30 tysięcy ludzi pod Lēijīnìchì, jedna z tych armii to są Niemcy. Hēnglǐxī przebity włócznią, spada z konia, ginie, wycięto pal, by na nim umieścić i pokazać jego głowę”.

Szydłów, Kraków, Tulasi (?), Racibórz, Legnica, Bolesław Wstydlivy, Mieszko II Otyły, Henryk – dzięki Hong Junowi po raz pierwszy chińscy czytelnicy mogli dowiedzieć się czegoś o mongolskim najeździe na Polskę. Tak jak w XVIII w. historiografia europejska mogła uzupełnić dzieje Mongołów o źródła chińskie, tak samo na przełomie XIX i XX w. historycy chińscy mogli na nowo pisać dzieje dynastii Yuan dzięki źródłom europejskim.

Po obaleniu mandżurskiej dynastii Qing w 1911 r. Ke Shaomin (1848–1933 柯劭忞), wybitny uczony i sekretarz na cesarskim dworze, wszedł w skład zespołu opracowującego materiały do napisania dziejów usuniętej dynastii. Powstało w ten sposób dzieło *Qingshigao* (清史稿 – *Szkic do dziejów dynastii Qing*), które formalnie nie wchodzi w skład 24 ksiąg dynastycznych, gdyż ta licząca aż 529 rozdziałów praca uważana jest jedynie za materiały do napisania w przyszłości właściwej historii. Przy okazji tych prac Ke Shaomin, przekonany, że zredagowana w 1370 r. w wielkim pośpiechu i w atmosferze wrogości wobec Mongołów *Yuan shi* roi się od błędów, napisał *Xin Yuanshi* (新元史 – „Nową historię dynastii Yuan”). Ukończone w 1920 r. dzieło liczy 257 rozdziałów i zostało w 1921 r. oficjalnie włączone do kanonu ksiąg dynastycznych za rządów Republiki Chińskiej, stąd niekiedy kanon ten bywa nazywany *Ershiwushi* (二十五史) „Dwadzieścia pięć historii”.

W swej nowej historii dynastii Yuan Ke Shaomin szeroko korzystał z pracy Hong Juna. Idąc w jego ślady, przenosi relację o Tūlǐsīgē pod 1238 r., przedstawiając w rozdziale 3 biografie synów Temudżina:

十年春，合围物拉的米尔，凡七日，城陷，自此分数军，一月之间下攸利掖甫等十余城。……拔都一军益北趋那怀郭罗特，未及城百八十里，阻于淖而退。遂转而西南，一军攻秃里思哥城，其王瓦夕里坚守不下，杀蒙古兵数千。拔都命合丹、不里助攻，阅四十九日始克之，屠城，血流成渠，获瓦夕里，投血渠中毙之，谓其城曰卯危八里克。

„[1238] na wiosnę, okrażono Wūlādēmǐ'ěr i zdobyto miasto w ciągu siedmiu dni. Stamtąd armia ruszyła w różne strony, wyruszono i zdobyto Yōuliyēfū i więcej niż dziesięć miast w jeden dzień. ... ekspedycja prowadzona przez Batu ruszyła na północ w kierunku Nāhuáiguōluōtè, ale zabrakło do miasta 180 li, zawrócono z obawy przed błotem. Wtedy zawrócili na południowy zachód. Jedna armia zaatakowała Tūlǐsīgē miasto. Jego król Wǎxīlǐ stawiał mocny opór, zginęły tysiące mongolskich żołnierzy. Wtedy Batu rozkazał Hédān i Būlǐ pomóc atakować. Czterdzieści dziewięć dni później miasto zniszczono, ludzi zmasakrowano. Tyle krwi się zebrało, że płynęła jak rzeka. Złapano Wǎxīlǐ, krew martwego nappełniła kanał powodziowy. Dlatego miasto to zwie się Mǎowēibālikè, czyli szkodliwe miasto”.

W opisie wydarzeń Ke Shaomin posługuje się zaczerpniętą z *Yuan shi* nazwą Tūlǐsīgē, jest jednak oczywiste, że chodzi mu o Kozielsk, którego władcą był książę Wasyl. Wymienia jeszcze dwa inne ruskie miasta – Jurjew i Nowogród. W tych samych niemal słowach opisuje te wydarzenia jeszcze raz, w rozdziale

154, poświęconym biografii obcych krajów (幹罗斯): Wòluosī (Ruś)、钦察 Qīnchá (Kipczacy)、康里 Kānglǐ (Kangły / Pieczyngowie)、马札儿 Mǎzhá'ěr (Węrzy)、波兰 Bōlán (Polska).

Podobnie dwukrotnie w rozdziałach 3 i 154 przedstawia Ke Shaomin mongolski najazd na Polskę:

Juan 3

十二年.....幹罗斯之南部略定。乃谋攻波兰及马加，皆幹罗斯西南境之邻国也。波兰王波勒斯拉物死，分地与四子为四部:.....曰亨力希，治伯勒斯洛城；曰波勒司拉布哀，治克拉克城.....

„W 12. roku [1240] południowa część Rosji została podbita. Szykowano się do ataku na Polskę (Bōlán) i Węgry (Mǎjiā). To są kraje na południowy zachód od granicy Rosji. Król Polski Bōlèsīlāwù zmarł, kraj podzielono na cztery między synów: ... tak zwany Hēnglǐxī, rządzi w mieście Bōlèsīluò; tak zwany Bōlèsīlābù Wstydlivy, rządzi w mieście Kèlākè”.

Brytyjski historyk Henry Hoyle Howorth w swej *History of the Mongols* kreślił szerokie tło, w przypadku Polski wspomniął o testamencie Krzywoustego (Bōlèsīlāwù). Przydomek kolejnego Bolesława oddano po chińsku jako 哀 (Āi), co ma znaczenie raczej „Smutny, Rozpaczliwy, Żalosny”. A Henryk, czy też może Heinrich, stolicę ma w Bōlèsīluò, czyli Breslau. Nieco więcej szczegółów przekazuje Ke Shaomin w rozdziale 154:

十二年，拔都平幹罗斯，遣贝达尔等进攻波兰、马札儿二国。时波兰王波勒斯拉物卒，分地与四子.....一子曰亨力第二.....集众三万，分五军：第一军为日耳曼人.....第二军为波兰人.....三军亦波兰人.....四军日耳曼人.....五军曰亨力第二自将，战于乃寒河边瓦而司达忒之地。日耳曼人先进，大败。亨力第二马伤，欲易马，为我兵所刺杀，悬首竿上，以徇各部。

„W 12. roku [1240], po podboju Rosji, Batu polecił Bèidá'ěr i innym armiom atakować Polskę i Węgry, dwa kraje. Kiedy zmarł król Polski Bolesław, kraj podzielono między czterech synów ... jeden z synów to Henryk II ... zebrał armię 30 tysięcy, podzielił na pięć oddziałów. Pierwsza armia Germanie (Ērmàn rén), druga armia Polacy (Bōlán rén), trzecia armia także Polacy, czwarta armia Germanie, piątą armią dowodził Henryk II osobiście. Wojna na brzegu rzeki Nǎihán na polu Wǎersīdàtè. Germanie atakowali, zostali pokonani. Henryka II koń był ranny, chciał zmienić konia, został zabity przez żołnierzy. Obcięto głowę, nabito na pal i obnoszono między jego plemieniem”.

Rekapitulując, nawet jeśli nie będziemy tak restrykcyjni, jak J. Maroń, który uważa, że bitwa pod Turskiem „winna zniknąć z kampanii 1241 r.”, to z całą pewnością „chińskie roczniki” powinny zniknąć z polskiej historiografii opisującej tę bitwę. Występujące w *Yuanshi Tūlǐsīgē* z całą pewnością nie jest małopolskim Turskiem. Nie można natomiast wykluczyć, że „Historia dynastii Yuan” poświadcza mongolski najazd na Polskę w 1241 r., jeśli zinterpretujemy etnonim Bèilǐèr jako Polacy, a nie Bułgarzy nadwołżańscy, co wymaga jednak dalszych badań i wykorzystania źródeł perskich do rozwiązania tego problemu.

GOŚCIWIT MALINOWSKI, WANG CHENG DAN

**TURSKO OF JAN DŁUGOSZ AND TULISSEKO (TULISIGE)
OF THE 'CHINESE ANNALS' OR THE HISTORY OF THE YUAN DYNASTY
(YUAN SHI) AS A POSSIBLE HISTORICAL SOURCE OF DATA
ABOUT THE MONGOL RAID OF POLAND IN 1241**

In the historiography of Mongol raids of 1241 in Polish territory it is customary to utilise the 'Chinese annals' as historical confirmation of the battle of Tursko. Aside from Jerzy Maroń, none of the researchers attempted to find the original or translated annals. The works of Joseph de Guignes, a French researcher from the mid-18th century, were used for reference. The first part of this contribution concerns de Guignes' identification of the Chinese name Tu-li-s(s)e-ko (Tulisige) as Tursko and its history in Polish historiography. The second part concerns an original passage from the life of Subutai (juan 121) in *Yuan shi* titled *The History of the Yuan Dynasty*, wherein Tulisige is discussed. Said passage as well as others, which refer to it were translated to Polish by the authors and expanded upon with a commentary. The third part concerns thus proposed ideas for geographical localisation of Tulisige, which should be a town in Rus' from where the Mongols operated in the winter of 1240/41. Commonly identified in Russian literature as Kozelsk and Torzhok, which is most likely erroneous, as they relate to the year 1238. The authors are more inclined to agree with Chrapczewski's identification of the town as the town Torčesk in the Kievan Rus'. The fourth section of the article concerns the reception in Chinese historiography, at the turn of the 20th century (Hong Jun, Ke Shaomin) of the achievements of European historians regarding the issue of Batu's journey to the west in 1241. After rejection of the identification of Tulisige as Tursko in Lesser Poland, the authors point out that the raid into Polish territories is perhaps mentioned by *Yuan shi* at a different point in the text, while describing the biography of Oriang Kodai. The issue, however, requires further studies of Persian source materials.

Translated by Maciej Zińczuk

GOŚCIWIT MALINOWSKI, WANG CHENG DAN

**DIE ORTE TURSKO BEI JOHANNES DŁUGOSZ UND TULISSEKO
(TULISIGE) IN DEN „CHINESISCHEN ANNALEN“ BZW. DIE GESCHICHTE
DER YUAN-DYNASTIE (YUAN SHI) ALS MÖGLICHE QUELLE
ZUR GESCHICHTE DES MONGOLENEINFALLS IN POLEN IM JAHRE 1241**

In der Geschichtsschreibung über den Einfall der Mongolen in Polen im Jahre 1241 ist es üblich, für die Historizität der Schlacht bei Tursko die „chinesischen Annalen“ anzuführen. Mit Ausnahme von Jerzy Maroń versuchte bisher kein einziger Forscher, an das Original bzw. an die Übersetzung dieser Annalen zu gelangen. Gewöhnlich wurde als Referenz Joseph de Guignes, ein französischer Forscher aus der Mitte des 18. Jahrhunderts, zitiert. Im ersten Teil des Beitrags wird nachvollzogen, wie de Guignes zur Gleichsetzung des chinesischen Namens Tu-li-s(s)e-ko (Tulisige) mit Tursko kam und welche durchschlagende Wirkung diese Identifikation innerhalb der polnischen Historiographie hatte. Im zweiten Teil wird die Originalstelle aus dem Leben des Subutai (juan 121) im *Yuan shi* unter dem Titel *Geschichte der Yuan-Dynastie* herangezogen, in der von Tulisige die Rede ist. Von diesem Passus und einigen anderen, die sich auf ihn beziehen, bieten die Autoren eine polnische Übersetzung und einen Kommentar. Der dritte Teil enthält eine Zusammenstellung der bislang erfolgten Identifizierungen des Ortes „Tulisige“ bzw. „Tursko“, wobei es sich um eine Stadt in der Rus' gehandelt

haben muss, weil aus dieser Region heraus die Mongolen im Winter 1240/41 operierten. Die in der russischen Geschichtsschreibung übliche Identifizierung mit Koselsk und Torschok ist zweifelhaft, da diese Städte im Jahre 1238 bereits von den Mongolen zerstört worden waren. Die Autoren neigen zu der Identifizierung Chrapaczewskis mit der Stadt Torčesk in der Kiewer Rus' zu. Im vierten Teil des Beitrags stellen sie die Rezeption der Forschungsergebnisse europäischer Historiker zum Westfeldzug des Batu Khans von 1241 durch die chinesische Historiographie von der Wende des 19./20. Jahrhunderts (Hong Jun, Ke Shaomin) zusammen. Nach der Ablehnung der Identifizierung von Tulisige mit dem kleinpolnischen Tursko merken sie an, dass im *Yuan shi* über den Einfall nach Polen möglicherweise an einer anderen Stelle, und zwar in der Biographie des Oriang Kodai, berichtet wird. Dieses Thema bedarf jedoch weiterer Studien unter Hinzuziehung persischer Quellen.

Übersetzt von Waldemar Könighaus